

DRAGOSLAV JANKOVIĆ, Jugoslovensko pitanje i Krfska deklaracija 1917. godine, Beograd 1967, str. 517.

O Krfskoj deklaraciji se relativno malo pisalo. Osim zapisnika sa sjednica Krfske konferencije, koje je objavio Participator (Momčilo Ninčić) u *Novom životu* 1921—22, i bilježaka sa tih sjednica objavljenih u posebnoj brošuri (Krfska konferencija, Beograd 1924) postoje ne uvijek sigurna sjećanja nekih od učesnika Konferencije u memoarskim člancima i knjigama. U općim historijskim djelima o stvaranju jugoslovenske države ili u državnopravnim historijama ima o Deklaraciji većih ili manjih poglavlja, ali sve do nedavno je ono što je o njoj dala dr Milada Paulová u svom monumentalnom djelu o Jugoslovenskom odboru 1925. bilo historijski najpotpunije. Posljednji rad o Deklaraciji, rasprava Ferde Čulinovića: »Pravno-političko značenje Krfske deklaracije«, objavljen u zborniku »Jugoslavenski odbor u Londonu« (Zagreb 1966), u povodu 50-godišnjice njegova osnivanja, donio je, doduše, dosada još nepoznate dokumente iz arhiva Jugoslovenskog odbora, ali je osvijetlio samo pravno-političko značenje Deklaracije. Zato knjiga prof. dra Dragoslava Jankovića: »Jugoslovensko pitanje i Krfska deklaracija 1917. godine« ne samo da je bila objavljena u pravo vrijeme, u povodu 50-godišnjice Deklaracije, nego je udovoljila i velikoj potrebi naše historiografije. Jer, premda se o Deklaraciji nakon prvog svjetskog rata često polemiziralo u štampi, dosad nismo imali cjelovitijeg naučnog djela koje bi Deklaraciju svestrano historijski osvijetlilo.

Knjiga D. Jankovića dijeli se na tri osnovna dijela: prvi obrađuje političku i ratnu situaciju i jugoslovensko pitanje u prvoj polovini 1917, drugi dio je posvećen samom toku Konferencije i analizi Deklaracije, a u trećem se dijelu ispituju odjeci Deklaracije i prikazuje razvoj jugoslovenskog pitanja nakon njena donošenja.

U prvom dijelu autor crta opću ratnu situaciju i političke odnose u prvoj polovini 1917, kako bi svoje razlaganje o postanku Krfske deklaracije uokvirio u širok plan međunarodnih zbivanja koja su utjecala na razvoj jugoslovenskog pitanja i držanje srpske vlade (N. Pašića) i Jugoslovenskog odbora (A. Trumbića). Autor iznosi najprije inicijative za mir njemačke vlade od 12. XII 1916, i predsjednika SAD Wilsona od 20. XII 1916, te odgovor sila Antante od 10. I 1917. na Wilsonov korak, u kojem se među općim uvjetima mira spominje, osim ostalog, uspostava Srbije i Crne Gore — problem Južnih Slavena pod Austro-Ugarskom nalazi mjesto u čudnoj formulaciji: »oslobođenje Slavena«, pored »Čehoslovaka« — zatim niz raznih pokušaja i ispitivanja terena za mirovne pregovore cara Karla, da bi konstatirao kako se na početku 1917, prema Lenjinovoj formulaciji, događa preokret »od imperijalističkog rata k imperijalističkom miru«.

Kao najvažniji događaji koji su utjecali na razvoj ratne situacije i jugoslovenskog pitanja ističu se izbijanje tzv. »februarske revolucije (na početku ožujka 1917) i stupanje SAD u rat (7. IV 1917). Autor, dakako, obraća veću pažnju

revoluciji u Rusiji, njenom odjeku u svijetu, napose u Austro-Ugarskoj i u srpskim i jugoslavenskim redovima, jer se upravo pad carizma u Rusiji uvijek ističe kao jedan od glavnih momenata koji su utjecali na Pašića da se odluči na pregovore s Jugoslavenskim odborom. Iz dokumenata DASIP-a proizlazi da su srpski službeni i poluslužbeni krugovi pozitivno ocijenili revoluciju, bar u prvo vrijeme, jer su se nadali da će nova privremena buržoasko-demokratska vlada Rusije imati više shvaćanja za potrebe i težnje Srbije i to unatoč tome što je ministarstvo vanjskih poslova preuzeo P. Miljukov na koga je srpska vlada zbog njegova bugarofilstva gledala s rezervom. Miljukov se 24. III 1917. u izjavi o ruskim ciljevima rata izjasnio u ime vlade za stvaranje Jugoslavije oko Srbije, tako da je Pašić mogao biti zadovoljan. Bila je to prva saveznička izjava u prilog stvaranju Jugoslavije. Međutim, ona nije mogla imati veći utjecaj na politiku saveznika, jer je položaj privremene ruske vlade već prvih mjeseci nakon revolucije bio poljuljan, a položaj Miljukova toliko oslabljen da nije mogao provoditi svoju politiku. Zbog toga autor ne prihvaća pretpostavku Paulove i drugih autora koji su pisali slično njoj kako se Pašić odlučio da sazove konferenciju na Krfu, među ostalim, i zbog toga što se bojao Miljukova, njegovih veza s članovima Jugoslavenskog odbora te njegova bugarofilstva i republikanizma, već smatra da su se srpska vlada i Pašić manje bojali Miljukova a više krajnje ljevice, koja je vodila opoziciju protiv privremene vlade i Miljukova i njenih stavova protiv imperijalističkog rata, a naročito da ne zaključi separadni mir i da antiratni pokret ne prevlada. Po njemu, toga se imao da boji i »buržoaski i konzervativni« Jugoslavenski odbor, tako da su prema autoru, dosadašnje ocjene kako bi položaj Jugoslavenskog odbora nakon februarske revolucije ojačao, jer je ona u prvi plan istakla demokratska načela, i na prvom mjestu načelo samoodređenja naroda, samo djelomično tačne. On kaže da je Odbor tim idejama nešto dobio i da je njegov položaj postao povoljniji, ali da je u isto vrijeme i nešto izgubio a njegov položaj postao nepovoljniji. »Opšta klima« nakon revolucije išla je Odboru naruku — ističe autor — ali »oni nisu umeli, a stvarno nisu bili kadri da je iskoriste«. S time u vezi iznose se akcije srpske vlade i Jugoslavenskog odbora oko Stockholmske konferencije i nastojanja da se »socijalisti odnosno socijalšovinisti« iskoriste za rad među socijalistima u Rusiji.

Usporedo s prikazom opće situacije i glavnih zbivanja u prvim mjesecima 1917, autor osvjetljava sukobe suprotnih interesa na Balkanu: borbu oko prevlasti u Grčkoj između Francuske i Italije, i talijanske imperijalističke težnje u Albaniji, koje su nailazile na otpor Francuske, Grčke i, najviše, Srbije. Srpska vlada je, oslanjajući se na Esad-pašu Toptanija, nastojala da suzbije talijanske namjere. Proglašenje nezavisnosti Albanije pod talijanskim protektoratom (3. VI 1917) shvaćeno je kao težak udarac Srbiji, i srpska je vlada u noti saveznicima zadržala pravo da izađe sa zahtjevima kojima bi ondje osigurala svoje »životne interese«. Srpska vlada, naime, kao što autor ističe, imala je na Balkanu i osobito u Albaniji, kao i velike sile ali u nešto manjem razmjeru i ne uvijek, »svoje posebne zavojevačke i hegemonističke ciljeve«. U jednom, dosad neobjavljenom pismu ministru vojnom (18/5. IV 1917) pisanom u povodu traženja savezničke komande da srpska vojska ustupi grčkoj vojsci određenu količinu pušaka, Pašić iznosi razloge koji govore protiv toga. Iz njih se vidi da je srpska vlada htjela sačuvati veću materijalnu i vojnu nezavisnost prema saveznicima, kako bi mogla pružiti otpor talijanskoj okupaciji

Albanije, pogotovu da se ona ne protegne na srednju i sjevernu Albaniju »jer onda dovodimo u pitanje ne samo naš izlazak na Jadransko more ispod utoka Drima, već i sjedinjenje Crne Gore sa Srbijom, pa možda i pristanište Gruško kod Dubrovnika«; zatim, kako bi se općine u Makedoniji mogle zadržati pod srpskim utjecajem »da ih pripremimo da glasaju za Srbiju«, ako to bude potrebno, i kako bi se naoružali oni Crnogorci koji žele upasti u Crnu Goru prije nego što u zemlju uđe talijansko-crnogorski odred s kraljem Nikolom na čelu; i najzad, kako da se srpskom upravom i žandarmerijom drže one bugarske pokrajine koje se namjerava tražiti za Srbiju. Autor iznosi i sukob s Rumunjskom oko Banata i pokušaje srpske vlade nakon poraza Rumunjske da se rumunjska vlada primora na reviziju Bukureštanskog ugovora, koji su završili bez rezultata.

U sklopu opće situacije koja je zabrinjavala srpsku vladu, autor daje posebno mjesto pitanju solunskog fronta. Ondje se borila cijela preostala srpska vojska, a velike sile Antante malo su se za njega brinule. Pitanje toga fronta bilo je od početka siječnja do kolovoza 1917. neprestano predmet raspravljanja na međusavezničkim konferencijama, i srpska vlada je imala da vodi očajnu borbu da se tom frontu, od životne važnosti za Srbiju, prida značenje koje zaslužuje. Kad je u proljeće 1917. nedovoljno pripremljena ofenziva završila neuspjehom, srpska vlada je bila zabrinuta, neće li solunski front biti napušten ili reduciran na obranu Soluna, kao što su neki saveznici već više mjeseci zahtijevali.

Nakon što je prikazao opću situaciju, autor je iznio probleme i teškoće srpske vlade i Jugoslavenskog odbora u prvoj polovini 1917. Koaliciona vlada N. Pašića (radikali, samostalni radikali, naprednjaci) u kojoj su premoć imali staroradikali s Pašićem i Protićem na čelu, nije bila u dobrim odnosima s Narodnom skupštinom, u kojoj su opoziciju vodili ne samo liberali (koji nisu bili u vladi), nego i neki samostalni radikalni poslanici koji su prigovarali vladi da je u vanjskoj politici neaktivna i da nema jasan program rada. Nezadovoljstvo s vladinom politikom ispoljavao je i vođa samostalnih radikala Lj. Davidović. Međutim, opasnije su bile suprotnosti između oficira pristaša organizacije »Ujedinjenje ili smrt« (»Crne ruke«) s jedne i regenta i Pašića s druge strane. Regent Aleksandar je nastojao da s pomoću njemu odatih oficira »Bele ruke« suzbije ambicije »crnorukaca«, na čelu s Dimitrijevićem-Apisom, da zadobiju prevlast ne samo u vojsci nego i u vladi i potkraj 1916. je, u sporazumu s radikalima, poduzeo korake da ih likvidira. Autor se u svom prikazu tog sukoba kao i procesa što je bio pokrenut protiv »crnorukaca« oslanja na dosadašnje rezultate historijskih istraživanja, dodajući tome jedan dokument, iskaz potpukovnika A. Srba upućen vojnom sudu u Solunu, o razgovoru s intimusom regenta pukovnikom P. Jurišićem, iz kojeg se može potvrditi ocjena o solunskom procesu koju je dosad naša historiografija dala kao »Justizmordu«. S tim u vezi autor dodiruje i tvrdnje nekih historičara i suvremenika da su regent i vlada, odbijajući pomilovanje osuđenog Apisa koji je priznao učesće u sarajevskom atentatu, htjeli ispuniti jedan od glavnih uvjeta cara Karla za zaključenje separatnog mira, odnosno da se Aleksandar želio osigurati za slučaj separatnog mira s Austro-Ugarskom. Autor s pravom sumnja u to i nalazi da osudu na smrt i odbijanje pomilovanja dovoljno objašnjavaju već i odnosi između regenta i Apisa i »regentov i vladin strah od Apisove konkurencije u vlasti«.

Prelazeći zatim na dobrovoljačko pitanje autor opisuje odnose u Srpskom dobrovoljačkom korpusu u Odesi, napose međunacionalne odnose, otpor na koji je u njemu naišla vladina politika i postupak oficira, sukob između vlade i Jugoslavenskog odbora u pitanju dobrovoljaca i postepeno raspadanje korpusa nakon revolucije u Rusiji. On ispravno ističe da uzroke disidentskog pokreta ne treba tražiti samo u velikosrpskim ispadima oficira, propagandi Heruca i Tume itd. nego da treba više voditi računa i o tome da se sve to događalo u eri revolucionarnog preobražaja u Rusiji koji je morao utjecati i na dobrovoljce. Srpska vlada je tražila pomoć Jugoslavenskog odbora da se disidentski pokret suzbije, ali — po autorovu mišljenju — Odbor *nije htio* da se iskreno založi za spašavanje korpusa, jer su Trumbić i drugi članovi Odbora gledali u njemu prvenstveno srpsku tvorevinu, vojnu snagu koju će srpska vlada u odsudnom času iskoristiti u prvom redu za svoje interese, i jer su mu bila bliža federalistička shvaćanja disidenata. Odbor, tvrdi autor, *nije ni mogao* da se jače zauzme za spašavanje dobrovoljačkog korpusa, jer je njegov utjecaj u korpusu već otprije, a pogotovu nakon februarske revolucije bio vrlo slab. Ovo drugo bit će, čini se, važniji uzrok, a slabost Odborova utjecaja treba pripisati ponajviše upravo tome što je pred dobrovoljcima podržavao stav srpske vlade i, u krajnjoj liniji, stavio se potpuno na njenu stranu.

Pašić je pokušao naći izlaz u kompromisu s disidentima, pristao da se Srpski dobrovoljački korpus nazove ne »jugoslavenski« kao što su to zahtijevali disidenti Hrvati i Slovenci, već »Korpus Srba, Hrvata i Slovenaca«, a da oficire primi u srpsko državljanstvo, ali sve to nije postiglo očekivani rezultat i korpus se raspao tako da je jedini izlaz bio da se njegov preostali dio prebaci na solunski front.

Neslaganje u dobrovoljačkom pitanju između srpske vlade i Jugoslavenskog odbora nije došlo do izražaja u Rusiji, već u Južnoj Americi kad je Odbor obustavio prikupljanje dobrovoljaca među iseljenicima u Južnoj Americi i nakon toga u ožujku 1917. odlučio da pride osnivanju posebne »Jugoslavenske legije«. To je pitanje postalo jedan od glavnih uzroka nesporazuma između srpske vlade i Odbora. Između njih je postojalo duboko nepovjerenje i — kao što autor ističe — Pašić se bojao da Trumbić svojom zasebnom legijom ne ojača toliko da u vrijeme završetka rata ne postavi Srbiji svoje uvjete. Pred saziv konferencije na Krfu pitanje dobrovoljaca je bilo do krajnosti zaoštreno i ono je pokazivalo Pašiću da Hrvati i Slovenci, upravo oni koji su se oružjem borili za jugoslavensku državu, traže ravnopravne međunacionalne odnose, najčešće na bazi federacije.

U prikazivanju problema i teškoća srpske vlade autor se zadržava, dakako, i na crnogorskom pitanju. On usvaja gledište V. Vučkovića o razlozima koji su Pašića naveli da potkraj 1916. odustane od svog dotadašnjeg stava čekanja i poduzme energičnu akciju za zbacivanje kralja Nikole; iznosi neuspjeli pokušaj predsjednika crnogorske vlade A. Radovića da kralja Nikolu sklone na abdikaciju u korist regenta Aleksandra i narodnog jedinstva, i pogoršanje koje je nakon toga nastupilo u crnogorsko-srpskim odnosima kulminirajući u odluci srpske vlade, na osnovi Pašićeva referata od 28. XII 1916, da otvoreno pristupi radu za ujedinjenje i utvrđivanju načela kojima će se upravljati u rješavanju pitanja ujedinjenja Crne Gore sa Srbijom. Nakon toga je u ministarstvu vanjskih poslova na Krfu osnovan Crnogorski odsjek, a uskoro je u Parizu počeo rad i Crnogorski odbor za ujedinjenje na čelu s Radovićem.

Kao i drugi pisci prije njega, autor ističe da je Pašić uvijek nastojao da pitanje ujedinjenja Crne Gore sa Srbijom odvoji od pitanja ujedinjenja jugoslavenskih pokrajina Austro-Ugarske sa Srbijom, i da se Jugoslavenski odbor nije nikada htio umiješati u to pitanje.

Napokon, autor osvjetljava i stanje makedonskog pitanja pred sazivanje Krf-ske konferencije. On dokazuje da se Pašić uvijek bojao da Antanta ne prihvati neko kompromisno rješenje tog pitanja ako se pojavi mogućnost zaključenja separatnog mira s Bugarskom ili da se prilikom zaključenja mira ne istakne zahtjev za plebiscitom u Makedoniji. Smatra također da je srpska vlada bila zabrinuta i zbog opozicije na koju je njena politika nailazila među srpskom emigracijom (najviše u Švicarskoj) i, napose, omladinom.

Da slika bude potpuna, autor je dao pregledan prikaz teškog stanja u okupiranoj Srbiji (osiromašenje stanovništva, deportacije, odnarođivanje, regrutiranje na teritoriju pod bugarskom okupacijom).

Nakon toga autor prelazi na probleme i teškoće pred kojima je i Jugoslavenski odbor stajao uoči konferencije na Krfu. On osvjetljava na prvom mjestu političku situaciju u jugoslavenskim zemljama Austro-Ugarske. Reprezentativni karakter Odbora i uspješnost njegova djelovanja zavisili su, naime, prvenstveno od držanja naroda, odnosno političkih stranaka u domovini. Autor prikazuje oportunističko držanje Hrvatsko-srpske koalicije, evoluciju Starčevićeve stranke prema ideji ujedinjenja Hrvatske sa Srbijom, i zadržava se na poznatoj Majskoj deklaraciji Jugoslavenskog kluba u Carevinskom vijeću u Beču. On se priklanja ocjeni B. Stullija da je Majska deklaracija djelo kompromisa i oportunizma i ističe da su je potpisali buržoaski političari kojima je bilo tuđe direktno i otvoreno revolucionarno rješavanje jugoslavenskog pitanja. Ipak, za razliku od Stullija, priznaje da je Majska deklaracija u daljnjem zaoštavanju krize Austro-Ugarske izvršila velik utjecaj na evoluciju političkih stranaka u pravcu ujedinjenja i da je značila korak naprijed. Ona je, međutim, prema autorovu mišljenju, zadala Jugoslavenskom odboru težak udarac i to upravo pred odlazak na Krf, iako ju je Odbor tumačio u svoju korist. Autor opisuje zatim suprotnosti i surevnjivosti u krilu samog Odbora, krizu koja je nastupila zbog Supila i njegova stava u pogledu ujedinjenja odnosno »hrvatskog pitanja«, kao i odnose Odbora sa srpskom vladom nakon Supilove ostavke, razmjenu članova između Odbora i srpske vlade, Pašićev prijedlog za slanje 4—5 stalnih Odborovih predstavnika u Krf i anketu koju je izvršio Pašićev izaslanik Lj. Nešić kod članova Odbora.

Nakon tako široke analize položaja srpske vlade i Jugoslavenskog odbora, autor zaključuje da su oni, unatoč međusobnom nepovjerenju i neslaganju, osjećali potrebu raščišćavanja odnosa i sporazuma o uređenju buduće zajedničke države.

U drugom dijelu autor prelazi na samu temu, tj. na tok i zaključke Krf-ske konferencije. Međutim, on ne daje historijski tok konferencije u njenom cjelovitom razvoju, već prikazuje odvojeno svaki pojedini problem koji je na njoj bio diskutiran ističući prije toga momente koji su bili od veće ili manje važnosti za vrijeme održavanja Konferencije: nade srpske vlade da će se pitanje solunskog fronta, s obzirom na savezničku konferenciju sazvanu za kraj srpnja, povoljno riješiti, kongres slobodnih zidara savezničkih i neutralnih zemalja, održan potkraj lipnja, koji se u svojoj rezoluciji izjasnio i u prilog oslobođenja i ujedinjenja svih narodnosti Austro-Ugarske i stvaranja nacionalnih država

na osnovi plebiscita, konačnu presudu Vrhovnoga vojnog suda u tzv. Solunskom procesu i strijeljanje Apisa i još dvojice osuđenih na smrt (Vulović i Malobabić), a s tim u vezi ostavke trojice ministara neradikala i formiranje homogene radikalske vlade. Osim toga spominje i vijesti koje su stigle na konferenciju da je iz Zagreba doputovao u Švicarsku tajnik zagrebačkog nadbiskupa S. Rittig s povoljnim vijestima o političkoj situaciji u Hrvatskoj i Sloveniji.

Prelazeći na samu diskusiju i rad Konferencije autor kaže da su Pašić i Trumbić imali na umu dva cilja Konferencije: dogovor o osnovama buduće zajedničke države i iznošenje jugoslavenskog pitanja pred saveznike. Trumbić je bio zainteresiran za pretresanje unutrašnjeg uređenja, ali osjećajući se još uvijek u slabijoj situaciji prema srpskoj vladi nije smatrao oportunističkim da u prvi plan ističe to pitanje; u svom prvom nastupu na Konferenciji spomenuo je samo pitanja u kojima se Odbor slagao sa srpskom vladom (nacionalno jedinstvo i monarhijski oblik vladavine), a na prvo mjesto je stavljao »internacionalizaciju« odnosno iznošenje jugoslavenskog pitanja pred Evropu. No, u tom su — kako autor primjećuje — postojala razilaženja s Pašićem kako u pogledu zahtjeva za teritorijima tako i u pogledu načela samoodređenja na osnovi kojeg je Odbor smatrao da treba temeljiti zahtjev za ujedinjenjem, a postojala su razilaženja i u ocjeni međunarodne situacije, koju je Trumbić smatrao povoljnijom za pokretanje jugoslavenskog pitanja od Pašića, i u taktici, jer je Trumbić bio za energičniji istup, dok je Pašić pretjeravao u opreznosti.

Tematiku diskusija autor je koncentrirao na ove tačke: 1) nacionalno pitanje i način njegova rješavanja, 2) unutrašnje političko uređenje, 3) agrarna reforma i druga socijalna pitanja, 4) vjersko pitanje i 5) provizorno stanje do ustavnog uređenja.

Prikazujući diskusiju o nacionalnom pitanju na Konferenciji autor konstatira da su predstavnici srpske vlade i Jugoslavenskog odbora neprestano isticali da su Srbi, Hrvati i Slovenci jedan narod; ideja nacionalnog jedinstva došla je do izražaja i u elaboratu užeg odbora Konferencije i unesena je u Deklaraciju. Insistiranje jedne i druge strane na toj ideji, po mišljenju autora, može se objasniti okolnošću što su i SAD i saveznici isticali pravo samoodređenja naroda pa je bilo važno uvjeriti ih da Srbi, Hrvati i Slovenci u Austro-Ugarskoj sačinjavaju sa Srbima iz Srbije jedan narod, koji kao takav ima pravo odlučiti o svojoj sudbini i osnovati jedinstvenu državu, a predstavnici Odbora su u tome vidjeli i osnovu za ujedinjenje slobodnom voljom na ravnopravnoj osnovi, a ne jednostranom akcijom Srbije. Međutim, kada se prešlo na diskusiju o unutrašnjem uređenju, Trumbić je, u želji da osigura autonomiju Hrvatske, »manje govorio o nacionalnom jedinstvu a više o posebnostima Hrvatske«, dok je Pašić, u želji da osigura centralističko uređenje uporno isticao načelo nacionalnog jedinstva. U pogledu naziva naroda i države nije bilo težih diskusija. Trumbić je uspio da u elaborat užeg odbora uđe objašnjenje o izrazima Jugoslavija i jugoslavenski narod kao sinonimima za zemlju, odnosno narod, Srba, Hrvata i Slovenaca, ali u Deklaraciju je izraz Jugoslaveni ušao samo uzgred. A što se tiče imena države, odbačen je prijedlog Odbora da se ona zove »Jugoslavija« i nakon odlučnog insistiranja Pašića i Protića prihvaćen je prijedlog F. Potočnjaka da se nazove »Kraljevstvo Srba, Hrvata i Slovenaca«, što se Trumbiću i članovima Odbora činilo kao da negira čitavu agitaciju Odbora za stvaranje Jugoslavije.

Teže i važnije diskusije vodile su se o obliku državnog uređenja. Autor razlikuje u toj diskusiji tri etape: prvu od 24. lipnja, u kojoj se Pašić, a za njim od Odbora i Potočnjak, odlučno izjasnio za unitarizam, a Trumbić se nije izjašnjavao niti za unitarizam niti za federalizam, tako da se činilo kao da se diskusija razvija u prilog prvoga; drugu, od 24. lipnja do 14. srpnja, koja je započela Trumbićevom izjavom protiv unitarizma, naročito u oblasti zakonodavstva, čime je otvorena diskusija za veći ili manji stupanj autonomije historijskih pokrajina u budućoj državi. Treba primijetiti da Trumbić nije tražio federaciju već samo zahtijevao da se ima na umu specifičnost i postojeće autonomije, bar za vrijeme provizorija. U tom su ga podržali D. Trinajstić i, donekle, B. Vošnjak, dok je Pašić zajedno s članovima vlade i prijašnjeg koalicionog kabineta, a s njima i Potočnjak i D. Vasiljević, odlučno branio unitarističko gledište, tako da se Trumbić, slabo podržan, a osumnjičen za konzervativnost, djelomično povukao. Međutim, kasnije, izazvan od Protića, u objašnjavanju što bi imala zadržati centralna vlast, jasno je dao na znanje da, bar u provizoriju, njene atribucije ne bi trebalo da idu mnogo dalje od onih u jednoj federativnoj državi, što je Pašića navelo da zaprijeti stvaranjem Velike Srbije, tako da je diskusija završila bez zaključka. U trećoj etapi, 14. srpnja, pitanje je iskrslu u povodu diskusije o većini kojom treba donijeti ustav. U elaboratu užeg odbora bilo je predviđeno da se ustav primi kvalificiranom većinom, što je dovelo do sukoba između Trumbića i Pašića. Za tumačenje kvalificirane većine kao brojne i »plemenske« izjasnio se od srbijanskih političara samo V. Marinković, a od članova Odbora Trumbić i Trinajstić. Najodlučnije je protiv takve većine istupio Pašić koji je ponovo zaprijetio odvajanjem Srba. Konferencija je zaključila da ustav prihvati samo »brojno kvalifikovana većina«, ali zato u Deklaraciju nije unesena odredba o unitarističkom uređenju države. Nađen je kompromis i prihvaćen Trumbićev prijedlog da o uređenju buduće države odluči ustavotvorna skupština. Trumbić nije htio da Konferencija doživi neuspjeh na tom, inače važnom, pitanju jer je — kao što autor ispravno uočava — više bio zainteresiran za teritorijalno pitanje, koje je od osnivanja Odbora bilo za njega najvažnije. Ipak, on nije tražio da se u Deklaraciji izričito spominju sve zemlje koje treba da uđu u buduću jugoslavensku državu, već se zadovoljio da se one označe načelom narodnosti i da se predvidi pravo samoodređenja.

Što se tiče unutrašnjega političkog uređenja u budućoj državi, svi su učesnici Konferencije već na početku usvojili Pašićev prijedlog da u Deklaraciju uđu njegove osnovne karakteristike, naime da buduća država bude ustavna i parlamentarna monarhija, izgrađena na demokratskoj osnovi i s općim pravom glasa. O monarhijskom principu nije bilo nikakva neslaganja, osim kad se govorilo o vjeri vladara, ali je to pitanje bilo u Deklaraciji »obideno«, a od ostalih se pitanja raspravljalo o organizaciji zakonodavne vlasti (jednodomni ili dvodomni sistem), s tim da se diskusija završila u prilog jednodomnog sistema, zatim o odnosu centralnih vlasti prema lokalnoj samoupravi, kojom prilikom su gotovo svi srbijanski političari bili za lokalnu samoupravu, gledajući u njoj uvjet za pravilno funkcioniranje demokratskog parlamentarnog sistema i smatrajući je korektivom za unitarizam i utjehu Odboru zbog odbijanja federacije. Trumbić, vidjevši kakav se smisao daje samoupravnom uređenju, zahtijevao je da se u Deklaraciji samouprava, koja je bila čisto administrativnog karaktera, uopće ne spominje, ali nije u tome uspio. U pitanju grba, jednakopravnosti latinice i ćirilice te kalendara nije bilo teško postići sporazum.

Zivu diskusiju, međutim, izazvalo je pitanje agrarne reforme. Zbog upornog Trumbićeva otpora agrarna reforma nije u Deklaraciji ni spomenuta. Trumbić je svoje protivljenje objašnjavao brigom da ne budu pogođeni bosanski begovi, katolička crkva, domaće plemstvo i nacionalni veleposjednici i da se ne izazove njihov otpor budućoj državi, ali autor to objašnjava više njegovim konzervativizmom i neshvaćanjem socijalno-političkih problema, što može biti samo donekle tačno.

Vjersko pitanje pokazalo se na konferenciji kao sporednije od političkog i socijalno-ekonomskog. Na početku je, na Pašićev prijedlog, prihvaćen princip o ravnopravnosti svih vjera, ali je Trumbić pokrenuo pitanja međusobnog odnosa i karaktera crkava, odnosa između države i crkve te prozelitizma, koja su riješena priznanjem ravnopravnosti triju vjera (pravoslavne, katoličke i muslimanske), usvajanjem vjerskog pariteta i obavezom čuvanja konfesionalnog mira.

Jedno od najtežih pitanja na Konferenciji bilo je ono o provizornom stanju do ustavnog uređenja. Između Pašića i Trumbića postojalo je osnovno neslaganje o karakteru i cilju provizorija. Pošto nije uspio da se prihvati njegovo gledište o zadržavanju autonomnog zakonodavstva, Trumbić je, kao što autor objašnjava, pokušao da se provizorij protumači kao zadržavanje postojećih širih ili užih autonomija za što je moguće duži period vremena. To je naišlo na odlučnu reakciju kod članova srpske vlade, tako da je Pašić ponovo zaprijetio stvaranjem Velike Srbije. O organizaciji i sadržini provizorija iznijeli su svoje prijedloge predsjednik skupštine A. Nikolić (imenovanje kraljevskih komesara u novim oblastima sa širokim ovlaštenjima, ali u uskom dodiru s vladom, eventualni savjeti uz komesare, poštovanje zatečenog stanja), Pašić se s njime složio osim u pogledu poštovanja zatečenog stanja. Protić je razradio prijedlog koji polazi od čuvanja zatečenog stanja s tim da se ono postepeno prilagođuje načelima demokratskog uređenja, a da se taj prijelaz iz starog u novo što skladnije izvede, predlagao je da se već sada osnuje odbor koji bi zajedno s vladom pripremio postupak i način provođenja tog prijelaza. Trumbić je, naoko prihvaćajući Nikolićev prijedlog, ustanovu komesara vezao neposredno i isključivo uz kralja, čemu je Protić prigovorio kao protivno ustavu i tražio da komesari odgovaraju vladi.

Po zadatku užeg odbora, Trumbić je izradio prijedlog o izborima za ustavotvornu skupštinu, u kojem je predvidio da zakon o izborima za tu skupštinu donese posebno tijelo sastavljeno od delegata postojećih skupština odnosno sabora, s tim da u ukupnom broju izabranih za ustavotvornu skupštinu bude razmjern broj Srba, Hrvata i Slovenaca, a u Bosni i Hercegovini i muslimana; osim toga je predvidio da ustavotvorna skupština odredi način upravljanja do saziva prvoga narodnog predstavništva. Trumbićev prijedlog, prihvaćen od užeg odbora, naišao je na oštru kritiku, a Pašić je, tada već skeptičan prema mogućnosti stvaranja zajedničke države, predložio da se izbori izvrše po starom izbornom zakonu Srbije ili po novom zakonu koji bi donijela poslije rata Velika narodna skupština. Do sporazuma nije došlo i u Deklaraciju je ušla samo uopćena formulacija o donošenju ustava bez ikakva preciziranja o izborima.

Na kraju autor izlaže načela i sadržaj Krfske deklaracije. U prvom dijelu ističe kao osnovno načelo slobodnoga narodnog samoodređenja, objašnjavajući kakvo mu je tumačenje davao Odbor (država se stvara slobodnom voljom

naroda, ne aneksijom od strane srpske države, na bazi jednakosti i ravnopravnosti, kao nova država, a ne Velika Srbija). U drugom dijelu Deklaracije ističe kao važnije načelo monarhijskog uređenja s dinastijom Karadorđevića, načelo ustavnog, demokratskog i parlamentarnog državnog uređenja i načelo unitarizma s lokalnim samoupravama. Ostale tačke Deklaracije predstavljaju uglavnom razradu načela samoodređenja, nacionalnog jedinstva i ravnopravnosti.

U trećem dijelu autor prikazuje razvoj jugoslavenskog pitanja nakon donošenja Krfske deklaracije. Opisuje kako je položaj Antante nakon neuspjeha Brusilovljeve ofenzive i teškog poraza talijanske vojske kod Kobarida bio pogoršan i kakvu su pometnju u oba tabora izazvale oktobarska revolucija i poziv sovjetske vlade za opće pregovore o miru (27. XI i 30. XII 1917), te spominje ponovne pokušaje Antante da Austro-Ugarsku odvoji od Njemačke (misija gen. Smutsa u Švicarskoj), a kao posljedicu takvog stanja ističe najzad govor Lloyda Georgea od 5. siječnja 1918, koji je u stvari značio »svojevrsnu ponudu mira« Austro-Ugarskoj. Daljnji udarac Jugoslavenskom odboru i srpskoj vladi bila je poruka predsjednika Wilsona američkom Kongresu od 8. siječnja. Oni su oštro reagirali na te izjave, jer je to značilo da Antanta odustaje od dosljednog rješenja jugoslavenskog pitanja. Autor zatim prikazuje slanje srpske misije na čelu s M. Vesnićem u SAD. Na osnovu dokumenata koje objavljuje, čini se da ta misija nije kod službenih krugova imala stvarnih rezultata, a izazvala je nezadovoljstvo jugoslavenskih iseljenika i Odbora zbog toga što je, u skladu s tadašnjim Pašićevim stavom, istupala samo kao srpska misija, ne iskoristivši priliku da istakne i program usvojen na Krfu. Autor spominje, nadalje, papin apel za mir od kolovoza 1917. i srpsku reakciju na njega te bugarsko sondiranje za mir u listopadu 1917, da se zatim zadrži na oktobarskoj revoluciji i njenom utjecaju na jugoslavensko pitanje. On iznosi dosada manje poznate podatke o držanju srpske vlade prema sovjetskoj vladi, Pašićevo nastojanje da zainteresira Sovjete za jugoslavensko ujedinjenje, a ako to ne bude moguće, barem za stvaranje Velike Srbije. S tim u vezi citira instrukcije koje je Pašić dao za »socijalistu« M. Marinkovića koji je bio poslat u Rusiju. Srpska vlada nije priznala sovjetsku vladu, ali je Pašić održavao s njome posredne kontakte nastojeći da dobije nešto povoljniji položaj prema Antanti u pregovorima o miru, a uz to je saveznicima predlagao borbu protiv sovjetske vlasti. Kad je sovjetska vlada 30. prosinca 1917. ponovo zatražila od Antante da odgovori, pristaje li na dosljedno provođenje načela samoodređenja, Pašić je saveznicima uputio notu moleći ih da u odgovoru iznesu, među ostalim ratnim ciljevima, i stvaranje jugoslavenske države. Istodobno je od N. Stojanovića i drugih Bosanaca i Hercegovaca u emigraciji zatražio da ulože protest protiv mira, ako se aneksija Bosne i Hercegovine ostavi nedirnuta, ali je Stojanović, shvativši da to znači napuštanje jugoslavenske ideje i Krfske deklaracije, odbio da udovolji Pašićevu zahtjevu, i u telegramu L. Trockom, zajedno s ostalim bosansko-hercegovačkim predstavnicima, zahtijevao pravo samoodređenja za narode Austro-Ugarske. Pašić je i od Trumbića tražio da Odbor uputi Trockom protest što sovjetska vlada, dopuštajući da Jugoslaveni ostanu i dalje u ropstvu, napušta načelo samoodređenja, ali ni Trumbić nije udovoljio Pašićevu zahtjevu, nego je u telegramu Trockom porekao samo pravo austro-ugarskim delegatima da predstavljaju jugoslavenske zemlje. Autor osvjetljava i držanje Jugoslavenskog kluba u Carevinskom vijeću u Beču prema pregovorima u Brest-Litovsku i njegov memorandum od 31. siječnja 1918. upućen pre-

govaračima na toj konferenciji, u kojem se odlučno zahtijeva da se Srbima, Hrvatima i Slovencima Austro-Ugarske prizna pravo samoodređenja i stvaranja slobodne države. Autor pokazuje kako su srpska vlada, Jugoslavenski odbor i Jugoslavenski klub primijenili ideje oktobarske revolucije u svojim zahtjevima da bi iz njih izvukli koristi za jugoslavenski program. U svom prikazu ratnih i političkih prilika u drugoj polovini 1917. i na početku 1918. autor se zadržava i na utjecaju talijanskog poraza kod Kobarida na jugoslavensko-talijanske odnose i jugoslavensko pitanje, te dodiruje pregledno momente koji su doveli do jugoslavensko-talijanskih pregovora i sporazuma Trumbić—Torre.

Posebno poglavlje autor posvećuje stavu sila Antante i SAD prema Krfskoj deklaraciji. Najprije iznosi na koji je način 23. srpnja 1917. Deklaracija saopćena predstavnicima savezničkih sila na Krfu, i osvrćući se na Trumbićeve prigovore kako Pašić nije htio da se Deklaracija preda u strogo oficijelnoj formi, kao i na druge slične prigovore historičara koji su o tome pisali, konstatira da je predavanje Deklaracije savezničkim predstavnicima zaista predstavljalo manje svečan oblik saopćavanja od onog u obliku jednog memoranduma, ali da je pravni efekt usmenog saopćenja Deklaracije bio isti kao da je Deklaracija saopćena verbalnom notom, jer se time ne bi ionako stvorila nikakva obaveza za sile kojima je ona bila saopćena. Nakon toga autor ističe da su talijanska vlada i buržoasko javno mišljenje, osim manjeg dijela, negativno reagirali na Deklaraciju, da se britanska vlada nije o njoj izjašnjavala, da u Francuskoj nije bilo službenog reagiranja na nju, a da je službeni krugovi u SAD nisu zapazili, dok ju je ruska vlada, jedina od savezničkih vlada, pozdravila. Deklaracija je u jugoslavenskim emigrantskim redovima u Evropi bila uglavnom dobro primljena, ali je među iseljenicima u SAD, zbog ondje proširenog republikanizma, naišla na rezerviran prijem i, naročito kod Slovenaca, čak i na otpor, tako da joj je tamošnje Narodno vijeće, u težnji da taj otpor suzbije, dalo u svom manifestu od 18. kolovoza 1917. vrlo široko tumačenje. Takvo tumačenje dobilo je potvrdu u izjavi koju je po svom dolasku u SAD dao Hinković. On je tvrdio da Deklaracija nimalo ne prejudicira odlukama ustavotvorne skupštine, što nije bilo tačno, i što je Jugoslavenski odbor u Londonu odmah i odlučno demantirao, osuđujući svako dovođenje u pitanje monarhijskog oblika vladavine, koje je, po njegovu tvrđenju, u Deklaraciji definitivno riješeno. Autor konstatira da je Deklaracija bila povoljno primljena među dobrovoljcima u Rusiji. Što se tiče Crnogorskog odbora, kaže da je taj pozdravio Deklaraciju, dok ju je crnogorska vlada osudila. Autor dodiruje i stav Supila prema Deklaraciji i objašnjava njegovo prihvaćanje Deklaracije u njenim temeljnim načelima, jer je Supilo u njoj vidio potvrdu da je Srbija »napustila program proširenja Srbije, a preuzela obaveze stvaranja zajedničke jugoslavenske države«.

Autor analizira zatim razvoj političkih prilika u jugoslavenskim zemljama Austro-Ugarske, da bi ispitaio koliko je Krfska deklaracija utjecala na jačanje pokreta za ujedinjenjem. On konstatira da je Deklaracija u slovenskoj štampi naišla na odbijanje, ali kod većine slovenskih političara na šutnju, što — po njemu — dakako, nije značilo i njeno prihvaćanje, jer se — kako on ispravno primjećuje — u to vrijeme nije postavljala dilema za ili protiv Krfske deklaracije nego pitanje više ili manje odlučne borbe za Majsku deklaraciju. S tim u vezi osvjetljava pitanje da li je Majska deklaracija bila za slovenske stranke

minimalni ili maksimalni program, sukob koji je zbog toga izbio između Šusteršiča i Korošca i utjecaj koji je oktobarska revolucija izvršila na radikaliziranje nacionalnog pokreta za Majsku deklaraciju; isto tako prikazuje evoluciju stranaka u Hrvatskoj, napose Starčevićeve stranke prava. Iznosi da je Rittig izjavio B. Markoviću u Zenevi da je Krfska deklaracija bila dobro primljena u zemlji, ali da kod hrvatskih političara postoje rezerve s obzirom na unitarizam, da se traži očuvanje hrvatske državnosti, odnosno stvaranje realne unije ili konfederacije između Srbije, Hrvatske i Slovenije, kao prelazne etape prema budućoj unitarnoj državi. Zbog općenitog pogoršanja prilika u Austro-Ugarskoj, držanje stranaka u Hrvatskoj, najviše Starčevićeve stranke prava, postaje sve odlučnije antiaustrijsko i projugoslavensko, a kad je izbila oktobarska revolucija, čak su se i građanski političari ohrabрили da izađu s odlučnijim nacionalnim zahtjevima koji su formulirani 2. i 3. ožujka 1918. na jednom sastanku predstavnika gotovo svih političkih stranaka i grupa Hrvatske, osim koalicije i Radićeve Seljačke stranke. Upozoravajući na rezerviranost potpisnika rezolucije prema ujedinjenju sa Srbijom, autor konstatira da su se politički ljudi u Hrvatskoj vrlo oprezno i s određenim rezervama približavali Krfskoj deklaraciji. U Bosni i Hercegovini Krfska deklaracija nije mogla naići na vidljiv odjek zbog političkog pritiska režima, ali je izjašnjavanje u prilog ili protiv Majske deklaracije krilo u sebi umnogome i opredjeljivanje za ili protiv Krfske deklaracije.

Na kraju autor ističe da je Krfska deklaracija bila kompromis i kao takva nije mogla potpuno zadovoljiti niti srpsku vladu niti Jugoslavenski odbor. Zato su se i jedna i druga strana s promjenama u vanjskopoličkim i unutrašnjepoličkim odnosima već 1917, a pogotovu u toku 1918, sve više udaljavali od nje. Pašić je izbjegavao da je lansira kod savezničkih vlada, a kasnije je zbog sve teže situacije na frontu i ispadanja Rusije iz reda saveznika sve više gubio vjeru u mogućnost ostvarenja njenog programa i vraćao se na velikosrpski program. To se vidjelo prilikom posjete srpske misije SAD i naročito u Pašićevu pozivu bosanskim političarima i instrukcijama srpskom poslaniku u Washingtonu Lj. Mihajloviću o dezaneksiji Bosne i Hercegovine. Autor smatra da je Pašić u siječnju 1918. i dalje formalno stajao na programu Krfske deklaracije, ali da ju je krišom od javnosti u stvari napustio i umjesto programa integralnog jugoslavenskog ujedinjenja zastupao etapno ujedinjavanje. Jugoslavenski odbor, pak, bio je u prvo vrijeme potpuno lojalan Deklaraciji, ali oktobarska revolucija i izmijenjena politička i ratna situacija imale su i kod njega za posljedicu udaljavanje od Deklaracije, jer Oktobar daje Odboru nade da može tražiti više nego što mu Deklaracija daje. Zato Odbor predlaže sazivanje opće jugoslavenske narodne skupštine a kasnije poduzima i korake za priznanje Odbora kao službenog predstavnika Jugoslavena Austro-Ugarske. Potonje pitanje izazvalo je najveće neslaganje između Odbora i srpske vlade. Srpska vlada, protivna svakom »dvojtstvu« u vođenju nacionalne politike, ustala je protiv priznanja koje je tražio Odbor i kriza se razvila dotle da je Pašić u razgovoru s W. Steedom zaprijetio otvorenim napuštanjem Krfske deklaracije. Kad je došlo do raspada Austro-Ugarske, Krfska deklaracija je, prema autorovu mišljenju, izgubila od svoje aktualnosti. Za vrijeme Ženevske konferencije nije bila ni spominjana, a nije unesena ni u adresu delegacije Narodnog vijeća SHS regentu 1. prosinca 1918. pa i u ustavotvornoj se skupštini jedva o njoj govorilo. Autor ističe da je Vidovdanski ustav prihvatio samo neke od njenih principa. Vlada je uspjela da se ustav ne izgleda brojno

kvalificiranom većinom, kako se to u Deklaraciji predviđalo, već običnom, apsolutnom većinom; položaj kralja je u Vidovdanskom ustavu pojačan tako da, u suprotnosti s Deklaracijom, suverenost pripada njemu a ne Narodnoj skupštini; samouprava je svedena na oblasti od najviše 800.000 stanovnika, »čime se išlo za rasparčavanjem Hrvatske i drugih nacionalnih zemalja, a u cilju jačanja unitarizma i hegemonizma srpske buržoazije«.

Kao što se iz ovog prikaza vidi, Janković je nastojao da Krfsku deklaraciju obradi u sklopu cijeloga jugoslavenskog pitanja kako se tada ono postavljalo u savezničkim zemljama i u Austro-Ugarskoj, u međunarodnim političkim uvjetima prijelomne 1917. godine. On se nije zadržao na objašnjavanju njene geneze i sadržine, već je pomno ispitivao njene odjeke i daljnji utjecaj na razvoj jugoslavenskog pitanja, naročito u zemlji. Na taj je način dao jednu zaista cjelovitu i zaokruženu historijsku monografiju koja osvjetljuje gotovo sve, čak i neke možda manje relevantne aspekte problema. To je bilo moguće jer su sada pristupni proučavanju svi arhivi važni za to razdoblje naše historije, i to ne samo arhiv Jugoslavenskog odbora, fond J. M. Jovanović Pižona i drugi arhivi nego i arhivi srpskog ministarstva inostranih poslova i srpskih poslanstava u kojima su pohranjeni dokumenti od prvorazrednog značenja za poznavanje politike srpske vlade u tom pitanju. Istražujući godinama u tim arhivima, autor je u svojoj monografiji iznio na vidjelo mnoge još nepoznate dokumente koji bacaju jasnije svjetlo na neke dosada manje poznate probleme, kao što je pitanje solunskog fronta, odnos srpske vlade prema februarskoj revoluciji i privremenoj ruskoj vladi, njeno držanje prema oktobarskoj revoluciji i sovjetskim mirovnim inicijativama, itd., i mogao prići historijskoj problematici Deklaracije mnogo temeljitije pripremljen nego što je to bilo moguće ranijim historičarima. Autor nije iskoristio stranu arhivsku građu o pitanjima koje obrađuje, ukoliko ona nije našla mjesto u objavljenim zbirka-ma diplomatskih dokumenata. Što se pak tiče rasprava i članaka o problemima koje tretira, autor je, čini se, pregledao sve što je u nas objavljeno i često se kritički osvrtao na mišljenja i teze raznih autora.

Monografija D. Jankovića odlikuje se logičnom kompozicijom i preglednim izlaganjem, problemi su izneseni svaki zasebno u njihovu historijskom nastajanju i razvoju, a svi zajedno povezani čvrstom niti osnovne teme. Po novoj građi i podacima i — što je mnogo važnije — po striktno naučnom pristupu, kritičkim analizama i originalnim historijskim ocjenama, ona predstavlja najtemeljitije i najpotpunije djelo o Krfskoj deklaraciji i dragocjen prilog historiji stvaranja jugoslavenske države.

Dragovan Šepić